

UNIVERSITAT DE BARCELONA

SOLEMNE INVESTIDURA DE
DOCTOR *HONORIS CAUSA*
al professor

Pietro Ingrao

Discurs de presentació del professor
Juan Ramón Capella

Octubre de 2002

UNIVERSITAT DE BARCELONA

SOLEMNE INVESTIDURA DE
DOCTOR *HONORIS CAUSA*
al professor

Pietro Ingrao

Discurs de presentació del professor
Juan Ramón Capella

Octubre de 2002

Entitat editora
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Rector
JOAN TUGORES I QUES

President del Consell Social
PEDRO FONTANA

© Universitat de Barcelona
Producció: Publicacions de la Universitat de Barcelona
Disseny de la col·lecció: Cesca Simón
Autoedició: Estudi Joan Parera
Impressió: Ed. Gráficas Rey
Tiratge: 600
Dipòsit legal:

Paper: Coberta: Rives Design
Interior: Estucat ecològic
Tipografia: Times
Fotografia de la coberta: Edifici Històric (detall)

Direcció i administració de la publicació
PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA
Gran Via de les Corts Catalanes, 585
08007 Barcelona

ÍNDIX

Protocol de l'acte	5
Discurs de presentació del professor Juan Ramón Capella	11
Discurs del professor Pietro Ingrao	19

PROTOCOL DE L'ACTE

*Investidura del professor Pietro Ingrao
com a doctor honoris causa*

- S'entra en processó mentre el Cor de de la Universitat de Barcelona interpreta el cant d'entrada.
- El Rector, Dr. Joan Tugores, explica l'objectiu de la sessió acadèmica.
- El Rector dóna la paraula al secretari general i Vicerector de Relacions Institucionals i Política Lingüística, Dr. Jordi Matas, el qual llegeix l'Acta del nomenament de doctor *honoris causa* a favor del professor Pietro Ingrao.
- El Rector invita el degà de la Facultat de Dret, doctor Miguel Ángel Aparicio, i el catedràtic padrí, doctor Juan Ramón Capella, a anar a cercar el doctorand i acompanyar-lo fins al Paranimf.
- El Rector dóna la benvinguda al professor Ingrao, el qual s'asseu al lloc que li ha estat reservat.
- El catedràtic padrí Dr. Juan Ramón Capella llegeix el discurs en el qual presenta els mèrits del seu patrocinat.

- El Rector demana al padrí i al degà que acompanyin el doctorand a la presidència.

- El Rector pronuncia les paraules d'investidura:

«Per la Junta de Govern de la Universitat de Barcelona, a proposta de la Facultat de Dret, heu estat nomenat doctor *honoris causa* en testimoniatge i reconeixença dels vostres mèrits rellevants.»

«En virtut de l'autoritat que m'ha estat conferida, us faig lliurament d'aquest títol i -com a símbol- de la birreta llorejada, antiquíssim i venerat distintiu del magisteri. Porteu-la com a corona dels vostres mereixements i estudis.»

«Rebeu l'anell que l'antiguitat tenia el costum de lliurar, en aquesta venerada cerimònia, com a emblema del privilegi de signar i segellar els dictàmens, consultes i censure escaients a la vostra ciència i professió.»

«Rebeu també aquests guants blancs, símbol de la puresa, que han de servir les vostres mans, signes, uns i altres, de la distinció de la vostra categoria.»

«Perquè us heu incorporat en aquesta Universitat, rebeu ara, en nom del seu Claustre, l'abraçada de fraternitat dels qui s'honoren i es congratulen d'ésser els vostres germans i companys.»

- El nou doctor s'asseu entre els seus acompanyants en el lloc reservat al Claustre de Doctors.
- El Rector dona la paraula al nou doctor Pietro Ingrao, el qual és acompanyat a l'estrada pel catedràtic padrí.
- Intervenció del doctor Pietro Ingrao.

* * *

- Felicitació del Rector

GAUDEAMUS IGITUR

*Gaudeamus igitur
iuuenes dum sumus
post iucundam iuuentutem
post molestant senectutem
nos habebit humus (bis).*

*Vbi sunt qui ante nos
in mundo fuere
adeas ad inferos
transeas ad superos
hos si uis uidere (bis).*

*Viuat Academia
uiuunt professores
uiuunt membrum quodlibet
uiuunt membra quaelibet
semper sint in flore (bis).*

DISCURS DE PRESENTACIÓ
DEL PROFESSOR
JUAN RAMÓN CAPELLA

*Magnífic i Excel·lentíssim Senyor Rector,
doctores i doctors,
senyores i senyors.*

**Pietro Ingrao, doctor honoris causa
per la Universitat de Barcelona**

Laudatio

Se'm fa un honor molt gran en encomanar-me l'oració laudatòria de l'Hble. Sr. Pietro Ingrao davant la Universitat de Barcelona, encàrrec que intentaré complir, sobretot, amb el més gran respecte, i també afecte, envers aquesta institució.

Ja que, si alguna cosa caracteritza i distingeix particularment la Universitat de Barcelona, és, justament, la seva arrelada tradició cívica i democràtica. Nombroses generacions d'estudiants i de professorat d'aquesta Universitat, en moments diferents en el temps, i reiterats, han hagut de descobrir o inventar espais de discussió lliure i llocs de participació col·lectiva per contraposar-se a un dels costats més visibles de la coerció social: l'autoritarisme polític. ¿Cal que recordi que, quan aquesta Universitat va ser clausurada durant la dictadura de Primo de Rivera, el professorat i els estudiants d'aquell temps no van dubtar a seguir els seus respectius cursos al carrer i als jardins de la ciutat? ¿Que la llibertat republicana va millorar la qualitat acadèmica i va donar uns fruits que van ser referents de llum en la fosca nit del franquisme? ¿Que, contraposant-se a aquell règim abominable, estudiants i professorat de la nostra Universitat van generar, juntament amb professionals i treballadors, un moviment per afirmar en la societat catalana la voluntat col·lectiva de no suportar cap règim polític sense les llibertats polítiques i culturals i els drets bàsics dels éssers humans? Aquesta és, també, la Universitat que rep avui el seu nou doctor honoris causa.

Pietro Ingrao no és solament un pensador que ha tematitzat teòricament alguns problemes centrals de la institució democràtica de la societat, sinó també un pràctic, un polític, un dirigent de l'esquerra social italiana. La Universitat de Barcelona no distingeix

en ell el polític com a tal, sinó el pensador, la persona que ha desenvolupat una activitat teòrica. Però no és possible, en el cas d'Ingrao, una separació radical entre aquests dos aspectes de la seva activitat. La preocupació teòrica d'Ingrao ha agafat embranzida, efectivament, al fil d'una pràctica que té en ell un cas exemplar. En temps com els d'avui, en què tan sovint la política no aconsegueix compondre i expressar una autèntica voluntat general, sinó que es fragmenta en una munió d'actes legislatius de naturalesa en realitat administrativa, o en actes esparsos de control que apareixen com a mera pugna entre professionals d'una activitat especialitzada, allunyant-se de la ciutadania, cal recordar, sens dubte, què és essencialment la política, en què consisteix, quina funció aconsegueix en la vida dels éssers humans. Ja que la política és essencialment l'activitat instituent que duu a terme la societat constituïda: la pràctica per mitjà de la qual les persones vives, reals, creen i modifiquen conscientment les institucions imprescindibles per a la vida en comú; una pràctica que exigeix la participació plural i que ha de tenir una composició oberta en un programa comú, capaç d'obrir-se pas fins a l'interior de l'Estat, ie informar l'activitat d'aquest i de la mateixa societat.

En Pietro Ingrao es dona l'excel·lent qualitat d'un testimoni que ha contemplat les principals transformacions socials del segle xx, intervenint-hi també com a actor i desenvolupant (si se'm permet l'abús dels gerundis) la capacitat de teoritzar-les és a dir, d'examinar-les des d'una perspectiva *poiètica*, que fa possible no solament l'anàlisi sinó també la crítica i l'assenyalament dels grans nusos problemàtics de la vida social.

Quan encara era infant, va veure com el feixisme s'apoderava de la direcció de l'Estat italià. En aquell ambient iniciaria les seves primeres activitats en l'àmbit d'allò que en un sentit restringit solem anomenar *la cultura*: el conreu de la poesia —que reprendria a la fi del segle xx— i de les arts cinematogràfiques —amb els seus amics De Santis i Pontecorvo, i sent coguionista i ajudant de direcció de L. Visconti en *Ossessione*—, al mateix temps que simultaniejava les seves llicenciatures en Lletres i en Dret a la Universitat de Roma. Aquell Ingrao estudiant va entrar en contacte amb els grups antifeixistes universitaris de Roma i, a través d'aquests, amb el Partit Comunista. Dir que el realitzador de cinema en germen es va transmutar en realitzador de la vida real seria una metàfora parcialment equivocada, ja que Ingrao no disposava d'un guió previ per

materialitzar, sinó que comptava solament amb principis, amb projectes compartits amb d'altres. Així, Pietro Ingrao es va sentir arrossegat vers el nucli de la resistència i vers la militància en el PCI clandestí en el temps doblement perillós de la guerra i del feixisme. El 1943 s'està a Milà i treballa en l'edició clandestina de *L'Unità*; el 1944, a Roma, com a dirigent de la Federació Comunista, sense deixar de col·laborar en el diari, però. Més endavant, després de l'alliberament, des de 1947 fins a 1956 és director de *L'Unità*, el diari que subministrava informació i orientació a tota l'esquerra social italiana, i actua en estreta col·laboració amb Palmiro Togliatti, el dirigent del "partit de masses de tipus nou" que representaria efectivament un autèntic *novum* polític per a l'esquerra occidental. Encara havien d'arribar els anys en què es convertiria en un dels membres més destacats i apreciats de la direcció del PCI; també, des de 1948 fins a 1992, l'etapa de treball parlamentari, càrrec per al qual va ser elegit i reelegit sense interrupció fins que va sol·licitar deixar de ser candidat. De 1976 a 1979 li va correspondre presidir la Cambra de Diputats, en una etapa especialment difícil per a la societat italiana: l'època en què llargues mans invisibles la clivellaven d'atemptats, comesos sovint per persones interposades, i, en particular, l'època del segrest i l'assassinat d'Aldo Moro, assassinat d'una persona i també del projecte polític d'espectre amplíssim que prometia renovar a fons la societat italiana, amb el suport d'una base social d'ampli abast.

Des de 1975, Ingrao presideix el Centre d'Estudis per a la Reforma de l'Estat (CRS). Amb l'objectiu d'estudiar, analitzar i comprendre en profunditat els canvis socials, culturals, jurídics i polítics contemporanis, aquest institut romà va reunir destacadíssims intel·lectuals i universitaris italians. Les seves publicacions i anàlisis, especialment a través de la revista *Democrazia e diritto*, arribaven també fins a nosaltres. I gràcies a la generositat del Centre va ser possible establir una relació intel·lectual i moral important entre els integrants del CRS i professorat de la Universitat de Barcelona.

Però aquesta llista de fets significatius, descrits més aviat de manera burocràtica, no facilita que puguem comprendre la importància de l'aportació específicament intel·lectual de Pietro Ingrao. Com he assenyalat abans, Ingrao ha estat *testimoni i actor* dels canvis socials més importants del segle xx europeu. Va presenciar la transmutació de la Revolució d'Octubre, aquell impuls inicial d'esperança escampat als treballadors de diversos continents,

en dirigisme burocràtic, la seva conversió en una opressiva contrarevolució conservadora disfressada ideològicament amb una deriva del discurs del socialisme que inicialment havia fecundat la societat de l'antic imperi rus. Respecte d'aquest punt, n'hi haurà prou que afirmi aquí que Ingrao va ser, com a dirigent del PCI, el primer a rebel·lar-se explícitament contra allò que representaven els *amics* soviètics. I ho va fer amb una reivindicació explícita de la democràcia i del dret a dissentir al si del PCI. Així es va convertir en el referent de la renovació en el partit de Gramsci.

Això, tanmateix, quedaria mal explicat des d'una òptica exclusivament politicista. Ingrao havia vist el trànsit de l'antic treball de fàbrica, amb els seus sindicats d'oficis i gremis, a allò que ell mateix va anomenar l'*obrer de masses*; és a dir: amb el canvi tecnològic de la segona revolució industrial i els processos de concentració monopolista, la formació del treballador de fàbrica modern, del treball cada vegada més abstracte, el qual, si d'una banda operava l'expansió de les forces productives, de la capacitat d'intervenció *artefactora* humana —i la seva inevitable conseqüència: fer també més poderoses les institucions productives privades, amb allò que Ingrao ha descrit alguna vegada com una forma moderníssima de domini, de desenvolupament productiu i de control social—, de l'altra, va créixer notablement el discurs col·lectiu sobre la democràcia pel fet de plantejar amb agudeses en el debat social la seva relació amb la igualtat, és a dir: en plantejar la qüestió inevitable de la desigualtat reproduïda socialment i sobretot dels límits de la igualtat política abstracta. Dit amb altres paraules, el procés històric va plantejar amb agudeses la qüestió de la ciutadania social. Va ser en aquest context que el mateix Estat es va convertir en *part* d'un pacte social i, en certa mesura, en *objecte* d'aquest mateix pacte. Un compromís que incidia alhora en el procés productiu i en el procés polític. Això va comportar, al seu torn, l'agrupació de masses humanes enormes, abans disgregades, i la promoció d'aquestes a la condició d'actors polítics i socials; va suscitar una articulació de la societat civil molt més extensa que qualsevol altra anterior, amb aspectes ambigus i contradictoris, com ara el corporativisme i l'hedonisme consumista.

El que caracteritza Ingrao és que ha estat capaç de veure aquestes grans transformacions, i també l'última, la instal·lació del neoliberalisme —al si de les societats europees i en particular al si

de la societat italiana—, no en claus estrictament politicistes, sinó en termes de cultures actives, de processos socials de transformació.

La seva principal aportació teòrica —que contenen obres com ara *Masas y poder* (1977), *Crisi e terza via* (1979) i, més endavant, *Tradizione e progetto* (1982)— és el que podem anomenar el seu concepte de *democràcia organitzada*. És una teoria de la democràcia no estàtica sinó processal; i d'una democràcia radical, però no anàrquica. Com podem descriure'n el significat? En aquesta democràcia, la societat es projecta estructurada en assemblees electives i representatives, descentralitzades; aquestes assemblees constitueixen una xarxa viva de participació activa de diversos “mons” de la vida social, que en corregeixen el particularisme en projectar-se sobre el que és comú: una xarxa que conflueix en el Parlament, en el centre de la voluntat de l'Estat, que es pretén que estigui sotmès al dret.

Ingrao posa com a objecte de la seva anàlisi social i política la tendència de l'*estat assistencial* a organitzar les persones des de dalt, en el fons, dins d'un horitzó de subordinació i sense anar més enllà del límit dels interessos corporatius. Atén, per descomptat, les qüestions institucionals: l'elevada proporcionalitat de la llei electoral italiana, que atreïa cap a la vida pública grans masses de gent que fins llavors n'eren absents; el canvi de caràcter del poder local, amb els nous serveis i prestacions; els canvis en la cultura jurídica —per exemple, amb el seu treball sobre *El paper del jutge en una societat de classes*, que tanta repercussió va tenir en la magistratura de l'Espanya constitucional—; però també atén els processos de concentració monopolista i la seva incidència sobre el mercat, processos que alteren les formes de la intervenció estatal i generen nous desplaçaments, nous desequilibris, nous aspectes de la vida social. Ingrao atén l'extensió dels grups socials improductius, l'ampliació dels aparats i de la despesa públics, l'aparició de noves ramificacions en la divisió del treball intel·lectual...

I això vol dir que la seva manera de considerar la democràcia és molt lluny de l'abstracció i d'una visió que la deixi reclosa en les institucions públiques de la societat.

Debades buscarem en l'obra d'Ingrao un discurs formal sobre la ciutadania com el que proposa el pensament que impròpiament s'anomena *analític*. Ingrao pensa en termes d'atraccions i

allunyaments de les persones respecte de l'esfera de la política, en agrupaments, equilibris i desequilibris socials, en relacions productives intercedides per una intervenció activa o passiva de les instàncies públiques, en tendències corporatives de la societat que poden deixar de ser-ho per la mediació de la política, en nivells de consciència i d'organització de les persones. La seva concepció de la democràcia no és feta solament de procediments, sinó, més exactament, de processos. Considera, no solament les realitzacions de la democràcia a occident, sinó també el seu caràcter incomplet, la *muralla de Xina* que impedeix el desenvolupament de la democràcia política en la direcció de la democràcia social.

L'aportació d'Ingrao, hereva i prolongadora de l'obra d'Antonio Gramsci i amb l'empremta de Karl Marx, rau en la proposta d'una democràcia organitzada, participativa, en la visió d'una societat teixida institucionalment des de baix, capaç de proposar-se i d'afirmar noves fites, d'expressar nous valors. Ingrao ens fa aquesta aportació des de l'*alta febbre del fare*, segons el títol d'un seu llibre de poemes: des dels quefers febrils d'una persona lliurada vitalment al treball de la política. Una aportació no tancada i, a més a més, extraordinàriament fecunda, per tal com ha estat capaç d'inspirar altres persones; una manera d'entendre i de practicar la democràcia que avui té seguidors nous en moviments socials també nous, en ebullició, que poden semblar confusos, però sols pel fet de trobar-se en els estadis inicials de la seva experiència. Aquesta és l'aportació exemplar que avui reconeix la Universitat de Barcelona.

Aquest acte solemne, per al qual la tradició conserva formes del passat que la fan ben visible —tot i que potser aquestes formes, en el seu anacronisme, vetllin, més que no pas difonguin, el seu veritable significat simbòlic—, és un elogi que la Universitat de Barcelona fa a una persona com Pietro Ingrao, que al mateix temps, en acceptar-lo, honra aquesta institució nostra i li retorna honor per honor amb el prestigi de la seva obra i l'exemple de la seva trajectòria.

Juan Ramón Capella

DISCURS DEL PROFESSOR
PIETRO INGRAO

I

Porgo il mio saluto a tutti voi, e vi ringrazio caldamente per l'alto onore che l'Università di Barcellona ha voluto farmi concedendomi questo titolo, e dando una attenzione così generosa alla ricerca culturale e alle riflessioni sulla democrazia, che ho tentato di sviluppare nel corso del secolo tempestoso in cui è trascorsa la mia vita.

L'emozione è ancora più grande non solo per il posto straordinario che la Spagna e la Catalogna hanno nella storia del mondo, ma per una vicenda particolare, che mi riguarda direttamente.

Era il luglio del 1936. Avevo compiuto 21 anni. Ero studente alla Facoltà di Giurisprudenza, nell'Università di Roma, nel pieno della giovinezza. L'aggressione del governo fascista italiano alla giovane Repubblica spagnola fu il trauma, l'evento sconvolgente che mi sospinse (direi: mi obbligò) alla cospirazione antifascista: a quell'impegno nella battaglia politica che poi ha segnato la mia esistenza.

Cominciò per me, in quegli anni, un sodalizio con l'antifascismo spagnolo esule, che si prolungò nel tempo, e si accompagnò all'incontro con la trascinante poesia spagnola del Novecento: da Machado, a Lorca, a Rafael Alberti.

In questo lungo cammino della mia vita ho sperato ardentemente che gli orrori, i massacri, le cataste di vittime che hanno segnato l'epoca che ho vissuto divenissero solo un ricordo amaro: quasi come una vetta di follia a cui ci avevano condotto il capitalismo nella sua febbre dell'epoca fordista e – per la loro parte – gli errori fatali dello stalinismo. E in seguito mi illusi che – di fronte e dopo il

crollo dell'URSS – si aprisse finalmente uno spazio nuovo per fermare la corsa alle armi.

Non fu così. Quando ormai il muro di Berlino era caduto in frantumi, abbiamo visto incredibilmente ritornare la guerra in una zona cruciale del mondo: quella penisola arabica, che è punto di giuntura fra Europa, Asia ed Africa. Oggi la questione della guerra vede un altro scatto.

Prima c'è stato un torbido, ambiguo passaggio teso a rilegittimare l'intervento delle armi in nome di un bisogno di giustizia. Ricordate: fu la grave azione militare della NATO in Serbia, giustificata in nome della democrazia e della liberazione dei popoli schiacciati dal despota Milosevic. Vennero i giorni dei sermoni sulla “guerra giusta”. E qualcuno – in Europa – si spinse addirittura ad evocare un termine supremo ed antico. E parlò di “guerra santa”.

In verità in quella vicenda dei Balcani fu lanciata ed alimentata – almeno da parte di alcuni attori – anche la speranza e l'immagine di una purificazione della guerra: come se essa sganciandosi dal fango del territorio e muovendo nella purezza delle grandi altitudini della atmosfera potesse e volesse colpire soltanto (con la sapienza delle tecniche moderne) i mezzi militari dell'avversario. Fu quella che io ho chiamato l'illusione (o l'inganno) della “guerra celeste”. Ne sgorgò – ricordate ? – quella rappresentazione consolante del pilota americano che muoveva dalla sponda atlantica e – adempiuto nella calma solitudine dei cieli lo sgancio della bomba intelligente – tornava puro da macchie al focolare domestico, nella patria americana.

Quale errore ! E' venuta invece la guerra in Afganistan e l'attacco dal cielo si è mischiato rovinosamente alla cancellazione delle città, alle stragi dei civili, alla macchiana delle armi che si spingeva nel ventre degli altipiani come nei ghirigori della terra. E sono via via cadute amaramente le giustificazioni etiche, le rappresentazioni salvifiche, i sermoni moraleggianti.

In verità sino ad ora non sono stati cancellati i vincoli formali che in molte Costituzioni europee e nella Carta delle Nazioni Unite vennero posti al ricorso alle armi. Quei vincoli stanno ancora lì: scritti in quelle leggi solenni. Semplicemente accade che essi vengono scavalcati o – di fatto – cassati. Nel mio Paese l'articolo 11 della Costituzione, che consente solo la guerra di difesa, è di

fatto stracciato: senza che su ciò ci sia né sorpresa, né scandalo: e nemmeno una discussione in Parlamento, o un qualche chiarimento da parte del Presidente della Repubblica, il quale su una tale violazione serba un religioso silenzio.

E c'è qualcosa che mi spaventa di più. C'è il fatto amaro che nei nostri Paesi il senso comune non si allarma: non trema più. Dobbiamo dirla questa verità amara. Sfogliate i libri, porgete l'orecchio alle parole dei governanti. Scorrete le pagine dei dibattiti parlamentari. Troverete che è sparita la parola "disarmo". Non l'usa più nessuno.

È in questo senso largo e agghiacciante che io parlo di una "normalizzazione" della guerra. S'è liquefatto lo spavento, l'orrore che scosse la mia generazione e – in quel maggio del 1945 – ci fece giurare che mai più sarebbe tornato il massacro.

Come mentivamo ! Guardate all'oggi: guardate come si discute ora, in questi giorni, apertamente di un attacco all'Irak, e si invoca la guerra preventiva. E chi ne parla non è un politico scervellato o un gazzettiere fanfarone. La propone oggi al mondo – come compito ineludibile ed urgente – il Presidente degli Stati Uniti, capo della potenza più grande della terra.

E ciò avviene senza troppo scandalo. Non si riuniscono in ansia i Parlamenti. Non suonano di spavento le campane delle chiese. Né i sindacati preannunciano scioperi. Appunto: è diventata normale, invocata dal Paese che si considera guida del mondo, la guerra di prevenzione.

II

Su che si è fondata questa rivalutazione e normalizzazione della guerra e perché il pacifismo oggi è una scelta di ristrette minoranze?

Io voglio solo alludere a una spiegazione che – per comodità e brevità – chiamerò "tecnica". In verità non è nelle mie competenze il vaglio delle grandi innovazioni tecnologiche e dei nuovi saperi che hanno dilatato e rivoluzionato i sistemi d'arma, la trama dei conflitti, la combinazione delle strategie fra terra, mare e cielo. Ho

però in mente i mutamenti forti avvenuti nel rapporto politico-sociale tra la vita dell'uomo semplice e delle masse di civili e ciò che è diventata la guerra, a questo passaggio di secolo.

Mi sembra indubbio che negli ultimi decenni si sia venuta sviluppando (o ritornando ?) la connotazione “specialistica” della pratica di guerra. Sembra scomparsa o impallidita quella connotazione totalizzante che essa assunse clamorosamente dall'inizio del Novecento: quel cammino che a partire dal conflitto mondiale del 1914 vide schierati sui fronti di vari continenti milioni di uomini: per anni ed anni, e in una condizione umana radicalmente diversa dal vivere civile: quella guerra di massa nel fango delle trincee che presto venne via via dilatandosi fino a coinvolgere l'insieme delle nazioni, le città lontanissime dal fronte, la vita degli inermi, le donne e i fanciulli. Insomma, la guerra di massa. La guerra mondiale, come la chiamammo.

Oggi i compiti prevalenti, il nucleo centrale dell'azione bellica sembrano di nuovo affidati a soldati di mestiere: a cittadini e a cittadine che accettano o addirittura chiedono di essere chiamati a praticare la scienza della guerra: con le sue tecnologie raffinate e con i suoi rischi di morte.

L'uccidere collettivo in nome del potere pubblico torna ad essere compito nobile ed ambito: sotto l'aspetto delle retribuzioni, del rango sociale, del riconoscimento pubblico.

E l'esistenza di questi corpi specializzati nell'uccidere, in nome della comunità pubblica, appare come una nuova divisione di compiti, che permette ai civili, garantiti da quella protezione e sapienza specialistica, di dedicarsi – diciamo così – serenamente ai compiti di pace. Dunque il soldato Ryan – ricordate il film famoso? – può starsene tranquillamente nella sua città, perché un adeguato “esercito di mestiere” si accolla sulle spalle il cruento e “nuovamente” nobile mestiere della guerra.

Si potrebbe perciò pensare che questa rivalutazione delle armi e il suo rilancio come nerbo e risorsa centrale della politica poggino sull'operazione di sgravio delle masse dei civili, e sull'allontanarsi – dal loro orizzonte – del pericolo di un ritorno delle prove terribili vissute in due tragiche guerre mondiali (e altre ancora).

E si può anche pensare che Bin Laden e il massacro feroce delle Due Torri – consapevolmente e con una sconvolgente audacia –

abbiano voluto e tentato di rigettare nella fornace della guerra di massa “i civili” del nemico americano: per seminare nuovamente nel loro animo lo spavento della guerra, la paura di massa dei massacri di massa.

Fu ciò quella sfida feroce ? Non lo so. So che gli eventi terribili a cui ho fatto cenno e l’incalzare dei fatti intorno a noi riaprono domande aspre sul senso e sulle forme che assume la politica nello schiudersi del Terzo Millennio e nell’età della globalizzazione: un’età in cui il capitalismo - disaggregati su scala del mondo i momenti del produrre e del consumare - è riuscito a scardinare e a frantumare le nuove soggettività sociali, che nel corso del tragico Novecento avevano messo in discussione i suoi poteri ed i suoi parametri.

E però - con sorpresa di molti - da questa vittoria non sono sgorgate la primavera del Terzo Millennio e la calma di una stagione sicura delle sue intime regole.

Torna ancora sul trono con tracotanza (ma anche con un dubbio interiore) la scienza dell’uccidere, e torna proprio in quel Vertice del mondo occidentale dove - dopo la tragica sconfitta dei “rossi” - sembrava dovesse fiorire una calma saggezza inconfutabile.

Allora, in quel 1936, il fragore delle armi sulla vostra terra e le macerie di “Guernica” cambiarono la mia esistenza, mi trascinarono nel conflitto. Non pensavo, non avrei mai pensato che avendo avuto la fortuna di vivere quasi per un secolo alla fine sarebbe tornata quella domanda elementare sul diritto e sulle forme dell’uccidere collettivo i propri simili, e che quest’arte venisse oggi presentata addirittura come strumento di “educazione” del mondo: di saggia “prevenzione”.